

KADDAFİ SONRASI LİBYA'DA SİYASAL DÖNÜŞÜM

Muzaffer Ercan YILMAZ*

Özet

Bu makale, Kaddafi rejiminin devrilmesinin ardından demokrasiye doğru evrilme şansı yakalayan Libya'da barışı inşa sürecinin temel basamak taşlarını irdelemektedir. Bunlar, sırasıyla, insanlığa karşı suç işleyenlerin cezalandırılması, ülke içi güvenlik ve kabileler arası barışın sağlanması, temsili bir hükümetin kurulması, yeni bir anayasa yapılması ile ekonomik ve sosyal yapılanma şeklinde ele alınmıştır. Çatışma sonrası iç barışın sağlanamamasının ülkeyi yeni bir otokrasiye sürükleyebileceğine dikkat çeken çalışma, ayrıca, kurumsal ve finansal zayıflık sebebiyle Libya yönetiminin tek başına barışı inşa edemeyeceğine, dolayısıyla uluslararası toplumun bu süreçte Libya halkına yardımcı olması gereğine işaret etmektedir.

Anahtar Sözcükler: Libya İsyanı, Libya, Arap Baharı, Kaddafi, Barışın İnşası.

THE POLITICAL TRANSFORMATION OF LIBYA AFTER QADDAFI

Abstract

After the uprising leading to the end of the Qaddafi regime, Libya has a historic opportunity to become a democratic country in the Western sense if peace building process is successfully completed in the country in the post-conflict period. This article aims to outline the basic steps of the peace building process, involving transitional justice, strengthening security and making peace among competing tribes, forming a representative government, making a new constitution, as well as economic and social reconstruction, in that order. The study also emphasizes that since post-conflict situations usually require outside help due to institutional weaknesses, as well as limited human and financial resources, the assistance of the international community to Libya is crucial in the process of peace building.

Keywords: Libyan Uprising, Libyan Politics, Libya, Arab Spring, Peace Building.

* Prof. Dr., Balıkesir Üniversitesi, Bandırma İİBF, Uluslararası İlişkiler Bölümü
Akademik ORTA DOĞU, Cilt 7, Sayı 1, 2012

Giriş

Geride bıraktığımız 2011 yılının en önemli gelişmelerinden biri de, şüphesiz Libya'nın büyük çaplı bir isyana sahne olması ve bunun sonucu 42 yıllık Muammer Kaddafi iktidarının son bulmasıdır. Bilindiği üzere 2010 yılı sonu, 2011 yılı başlarında Tunus'ta yaşanan Yasemin Devrimi'nin hemen ardından Mısır, sonrasında da Libya'ya sıçrayan yönetim karşıtı isyanlar, Arap dünyasında beklenmedik büyük bir değişim dalgasını beraberinde getirmiştir. Mısır'da Hüsnü Mübarek baskılara dayanamamış ve bir aydan daha kısa bir sürede yönetimden ayrılmak zorunda kalmıştır. Bundan cesaret alan Libya'lı muhalifler, Bingazi'yi üs edinerek Kaddafi'yi devirmek için harekete geçmişlerdir. Ancak 17 Şubat 2011 tarihinde başlayan isyan hareketi, Kaddafi'nin güçlü direnişi ile karşılaşmıştır. Gerek Kaddafi'nin iktidarı bırakmama yönündeki kişisel kararlılığı, gerekse yönetiminin bazı kabileler tarafından destek görmesi, Mısır'dan farklı olarak Libya'nın aylar süren bir iç savaşa sürüklenmesine neden olmuştur. Bu süreçte kırılma noktasını, Kaddafi yönetiminin sivil halka yönelik "insanlığa karşı suç" (*crime against humanity*) türünden eylemleri ve bunların uluslararası toplumun tepkisine yol açması oluşturmuştur. Uluslararası arenada meşruiyetini yitiren Kaddafi yönetimi, giderek ağırlaşan uluslararası yaptırımlara maruz kalmıştır. 10 Mart 2011 tarihinde Fransa, isyanın başlamasından kısa bir süre sonra, 27 Şubat 2011'de kurulan Ulusal Geçiş Konseyi'ni Libya'nın resmi yönetimi olarak tanıyan ilk devlet olmuştur. Fransız desteğini arkasına alan muhalifler, Mart ayı sonuna kadar Doğu Libya'nın büyük bir bölümünün kontrolünü ele geçirmişlerdir.

Kaddafi'nin muhalifleri tümüyle yok etme yönündeki tehditkâr beyanları ve yandaşlarını silahlandırarak muhalifleri öldürtme girişimleri, 17 Mart 2011 tarihinde Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin 1973 sayılı kararı almasına yol açmıştır. Sivil halkın, güç kullanımı dâhil her türlü yöntemle korunmasını öngören bu karar gereği NATO, 19 Mart 2011 tarihinden itibaren, daha çok Fransa önderliğinde Libya'ya askeri müdahalede bulunmaya başlamıştır. NATO müdahalesiyle sıkışan Kaddafi güçleri Trablus'a doğru aşama aşama gerilemiş, 22 Ağustos 2011 tarihinde de başkentin denetimi muhaliflerin eline geçmiştir. Trablus'u terk eden Kaddafi bir süre kaçak yaşadıkdan sonra 20 Ekim 2011'de memleketi Sirte'de muhaliflerce ele geçirilmiş ve linç edilerek öldürülmüştür.¹

Kırk iki yıllık Kaddafi iktidarının bu şekilde son bulmasının ardından Libya yeni bir döneme girmiştir. Çoğu Libya'nın ve Kaddafi'den rahatsız olan Batılı devletlerin arzusu gerçekleşmiş, ancak Libya'yı nasıl bir geleceğin beklediği sorusu şu an için yanıtız kalmıştır. Gerçekten de asıl sorun bundan sonra ne olacağına ilişkindir. Libya, demokrasiye doğru evrilebilecek midir? Yoksa

¹ İsyanın arka planı ve olayların gelişim süreci üzerine ayrıntılı bilgi için, bkz. Richard Falk, "Libya After Qaddafi," *Nation*, Cilt 293, Sayı 20, 2011.

yeni bir diktatörle ya da kimi kesimlerin endişe duydukları gibi dinsel bir rejimle mi yoluna devam edecektir?

Belirtmek gerekir ki, her ne kadar Libya çok uzun süreli bir iç savaş yaşamamışsa da, bu ülkedeki siyasal sistemin dönüşümü kısa süreli bir iş değildir. Kaddafi'nin yıllar süren otoriter yönetim anlayışı kuşkusuz rejim ve siyasî kültür üzerinde derin izler bırakmıştır. Bu izlerin silinmesi ve yeniden yapılanma çok yönlü uğraş gerektiren uzun bir maratondur. O nedenle Libya'da kısa sürede büyük bir dönüşüm beklemek, gerçekçi bir yaklaşım olmaz. Hatta işler geçiş döneminde daha da kötüye gidebilir, farklı güç unsurları ya da kabileler arası mücadele ülkeyi yeni bir kaos ortamına sürükleyebilir. Fakat iyi bir geçiş süreci dizayn edilebilirse, Libya demokratik dönüşüm şansı yakalayabilir ve bu süreci en az sancıyla atlatabilir. Bu makalede işte Libya'daki geçiş sürecinin nasıl olabileceği sorusunun mercek altına alınması hedeflenmiş ve iyimser bir bakış açısı çerçevesinde bu sürecin birbirini takip eden şu aşamaları içermesi gerektiği öngörülmüştür:

I. Adalet Adına Suçluların Cezalandırılması

İç savaştan çıkan ya da büyük çaplı yönetim karşıtı isyanlara sahne olan ülkelerde halkın adalet yönündeki beklentilerinin göreceli olsa dahi tatmini, çatışma sonrası sağlanacak barışın ön koşuludur.² Libya'da da demokratik dönüşümün başlangıç adımı, halk nezdinde adalet duygusunun sağlanması ve kaybolan devlet otoritesine olan güvenin yeniden tesis edilmeye çalışılması olmalıdır. Yaklaşık sekiz ay süren ayaklanmalarda halka yönelik orantısız güç kullanımı, unutulması güç travmalara neden olmuştur. Bu yüzden toplumsal uzlaşmaya giden yolda suçluların cezalandırılması, travma etkisinin azaltılması ve varılacak barışın kabullenilmesi adına çok önemlidir.

Ancak tüm suçluları net olarak ortaya çıkarmak her zaman mümkün olmayabilir. Ayaklanmayı bastırma çabası çerçevesinde Kaddafi'ye bağlı çok sayıda güvenlik gücünün orantısız güç kullandığı bilinmektedir. Fakat pratik açıdan her düzeydeki görevlileri yargılamak ve cezalandırmak mümkün değildir. Ayrıca unutulmamalıdır ki, güvenlik güçleri de toplumun bir parçası olup, oluşturulacak yeni sisteme adapte edilmeleri gerekir.

Tarihsel deneyimlerimiz, bir savaş veya iç savaş sonrası dönüşüm yaşayan ülkelerde genellikle komuta merkezinde bulunan üst düzey sorumluların yaşanan insan hakları ihlallerinden sorumlu tutulmaları yönündedir. İkinci Dünya Savaşı sonrasında Tokyo ve Nürnberg Uluslararası Ceza Mahkemele-

² Bkz. David Park, *The Truth Commissioner*, London, Bloomsbury Pub., 2008; Eric Wiebelhaus-Brahm, *Truth Commissions and Transitional Societies: The Impact on Human Rights and Democracy*, London and New York, Routledge, 2010.

ri'nde, Soğuk Savaş sonrasında ise Eski Yugoslavya ve Ruanda Uluslararası Ceza Mahkemeleri'nde yapılan budur.

Libya'daki sorun uluslararası yargı boyutuna taşınmamış olmakla birlikte, ülke dâhilinde üst düzey sorumlular hakkında etkin bir yargılamanın yapılması şarttır. Bu bağlamda Güney Afrika örneği izlenebilir. Bilindiği üzere, Güney Afrika'da ırk ayrımcılığının önlenmesi amacıyla kurulan “Gerçeği Tespit ve Uzlaşma Komisyonu” (*Truth and Reconciliation Commission*) 1960'larda ve 1970'lerde yaklaşık 22.000 şiddete maruz kalmış mağdurun tanıklığı temelinde çok sayıda üst düzey suçluyu tespit etmiş ve bunların yargılanmaları sağlamıştır.³

Benzer uygulama Libya'da da yapılabilir. Bu adım, bundan sonraki toplumsal uzlaşma ve siyasette “beyaz bir sayfa açmak” adına gereklidir. Bugün geldiğimiz noktada bazı eski bakanları ve üst düzey kamu görevlilerini mahkeme önüne çıkarma girişimleri şüphesiz adalet adına olumlu adımlardır. Ancak bunların sembolik düzeyde kalmaması ve adil bir yargılanmanın tamamlanması gerekir. Öte yandan, muhalifler arasında savaş suçu ya da insanlığa karşı suç türünden eylemlere karışanlar olmuşsa, bunların da adalet önüne çıkarılmaları gerekir. Sonuç olarak, ayırım gözetmeksizin yapılacak adil bir yargılama süreci ve ön plana çıkan suçluların cezalandırılması, kamu nezdinde adalet duygusunun tatmini, dolayısıyla bundan sonraki toplumsal uzlaşma adına atılması gerekli bir adımdır.

II. Güvenlik ve Kabileler Arası Barışın Sağlanması

Geniş ölçekli çatışmalardan çıkan ülkelerde sıkça rastlanan bir durum da, çatışma ortamının yarattığı otorite boşluğunun sonradan çete ve mafya tarzı yapılanmalara yol açacak bir zemin yaratmasıdır. Çatışma ortamında silahlanan kimi gruplar, sonradan hukuk düzenine adapte olmakta güçlük çekebilir, kendi lokal otorite ve çıkarlarını devam ettirecek tarzda hareket edebilirler. Hatta başlarına buyruk hareket etmeye alışmış bu gruplar için çatışma ortamı barış ortamından daha tatminkâr olabilir.⁴ Çatışma sonrası Libya'da da bu durum gözlenmektedir. Çok sayıda çete tarzı hareket eden grup halk nezdinde derin bir korku ve endişe yaratmakta, kimi insanlar Kaddafi yönetimini arar bir hale gelmektedir. Güvenlik çok temel bir ihtiyaç, aynı zamanda toplumsal barış ve kalkınmanın da ön koşulu olduğundan, gerek şu anki Ulusal Geçiş Konseyi'nin, gerekse ileride kurulacak olan temsili hükümetin ivedilikle bu soruna yönelmesi gerekmektedir. Bu amaçla Libya yönetimi zaman geçirmeksizin güvenlik birimlerini güçlendirmeli ve etkin çalışan mahkemeler kurmalıdır. Bu

³ Bkz. Kenneth Christie, *The South African Truth Commission*, Basingstoke, Macmillan, 2000; Dorothy C. Shea, *The South African Truth Commission: The Politics of Reconciliation*, Washington, D.C., United States Institute of Peace Press, 2000.

⁴ Muzaffer Ercan Yılmaz, *Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Etnik Çatışmalar*, Ankara, Nobel, 2007, s. 64.

arada güvenlik ve yargı birimlerinin misyonları demokratik ortamın gereklerine uygun bir biçimde yeniden tanımlanmalı, bunların tabi olacağı yasal çerçeve revize edilmelidir.

Öte yandan güvenlik sorunu bağlamında Libya'ya özel bir durum da, ülke genelinde kabile bağlarının çok güçlü olması ve siyasal düzeyde bir barıştan önce, birbirlerine rakip kabileler arasında bir barışın sağlanması zorunluluğudur. Berberiler, Tuarekler gibi bazı küçük azınlık grupları dışında Libya halkı baştan beri toprak birliğinden daha çok antropolojik bütünlükle birbirlerine bağlıdır. Kabile bağları toplumsal ve siyasal ilişkilerin temel belirleyici unsurudur. Herhangi bir kabilede yönetimle işbirliği yapmama ya da isyan kararı alındığında, bu iktidardaki kabilenin durumunu da yakından ilgilendiren sonuçlar doğurmaktadır. Nitekim isyan sırasında Adalet Bakanı, İçişleri Bakanı gibi üst düzey siyasilerin istifa etmelerinin nedeni, bağlı oldukları kabilelerin isyan hareketine katılmalarıdır.

Bugün Libya'da, kolları Mısır, Çad ve Cezayir'e uzanan 140 kadar kabilenin varlığından söz edilebilir. Kaddafi yönetiminde Warfalla, Magariha, Avagir, Abaidat, el-Mujabra ve Farjan kabileleri etkili olmuştur. Bu kabileler yönetimde önemli konumlarda bulunmuşlardır. Kaddafi rejimine karşı isyan ettiğini açıklayan kabilelerin başında ise Libya'daki en büyük kabile olan Warfalla gelmiştir. Diğer önemli kabilelerden Zuvayya, Misurata, Avlad Ali, Zintan, El Abaidat, Tovarik ve Musavir de isyana destek veren kabileler arasında yer almıştır. Kaddafi'nin isyancıları şiddet kullanarak bastırmaya çalışması ve amaçla ülkeye Afrika'dan paralı özel birlikler getirmesi, olayları bir iç savaşa dönüştürmüştür.⁵

Çatışma sonrası Libya'da işte bu kabileler arası mücadele sorununun ele alınması ve rakip kabileler arasında barışın sağlanması gerekmektedir. Aksi halde, ülkenin bir kısmında barış sağlansa bile, oluşturulacak yeni sisteme adapte edilemeyen kabileler silahlarını bırakmaya yanaşmayacaklardır. Tarihsel ve toplumsal kökenleri itibariyle kabileler arası barış kolay olmamakla birlikte, güvenilir üçüncü partilerin gözetiminde taraflar arası bir anlaşma mutlaka sağlanmalı, hatta bu anlaşmanın temel çizgileri, aşağıda bahsedilen yeni anayasa çalışmalarına taşınmalıdır. Söz konusu anlaşma, asgari düzeyde, kabileler arası güç dengesini yansıtmalı, farklı kabilelere hayat sahası sağlayan ve siyasal açıdan onları sisteme adapte edecek bir içerikte olmalı ve üçüncü partilerin gözetiminde uygulanacak bir şekilde dizayn edilmelidir. Hatta anlaşma üçüncü partilerce revize edilebilme ve geliştirilmeye uygun bir esneklik taşımalıdır. Bu yüzden anlaşma detaylı kurallardan ziyade, tarafları asgari müştereklerde bir araya getiren bir yol haritası niteliğinde olmalı ve sorunlar ortaya çıktıkça revize

⁵ Libya'da rakip kabileler ve bunlar arası güç mücadelesinin Libya İç Savaşı'na yansımaları üzerine bkz. Veysel Ayhan, "Libya İç Savaşı: Kabileler Arası İktidar Mücadelesi," *Ortadoğu Analiz*, Cilt 3, Sayı 27, 2011.

ze edilmelidir. Kabileler arası böyle bir anlaşma olmadan barış ve değişimin tepeden inme bir kanalla empoze edilmeye çalışılması çok olumlu sonuçlar vermeyecektir.

Bu noktada rakip kabileleri görüşme masasına oturtacak ve onları anlaşmaya varma konusunda ikna etmeye çalışacak güvenilir üçüncü partilere ihtiyaç vardır. Libyalı kabilelerin dışı kapalılığı ve genel olarak Batıya yönelik kuşkulu yaklaşımları dikkate alındığında, Batılı bir devletin, hatta Batılı imajları nedeniyle Birleşmiş Milletler, Avrupa Birliği ve -yardımlarına rağmen NATO'nun dahi uygun üçüncü partiler olamayacağı açıktır. Uygun ve güvenilir üçüncü partiler yine Müslüman-Arap dünyasından birey, devlet ya da bölgesel örgütler ile Rusya Federasyonu gibi Libya ile tarihsel bağları güçlü, aynı zamanda etki potansiyeli yüksek bir ulus-devlet olabilir. Bu yönde son tahlilde tercih kabilelerin olacaktır.

III. Temsili Bir Hükümetin Kurulması

Yönetim karşıtı isyanın başlamasından kısa bir süre sonra Bingazi'yi üs edinen Libyalı muhalifler, 27 Şubat 2011 tarihinde Ulusal Geçiş Konseyi'nin kurulduğunu ve bunun Libya'nın meşru temsilcisi olduğunu deklere etmişlerdir. Nitekim yukarıda değinildiği üzere, 10 Mart 2011'de Fransa'dan başlayarak pek çok Batılı devlet de, Konseyi meşru Libya yönetimi olarak tanımıştır. 5 Mart 2011'den Kaddafi'nin öldürüldüğü 23 Ekim 2011 tarihine kadar Mahmud Jibril Konsey başkanlığı görevini yürütmüş, bu tarihten sonra da yerini Ali Tarhouni'ye bırakmıştır.

Bugün isyan sonrası Libya hala Ulusal Geçiş Konseyi tarafından yönetilmektedir. Her ne kadar Konsey olağanüstü bir dönemin zorunlu bir yapılması ise de, genel olarak Libya halkının meşru temsilcisi olmadığı ve bir halk iradesi sonucu iktidara gelmediği açıktır. Bu yüzden eğer Libya'da barış tesis edilecek ve ülke demokrasiye doğru evirilecekse, halk iradesini yansıtan bir hükümetin olabilecek en kısa zamanda kurulması esastır. Bunun da yolu bir genel seçimdir.

Şu ana kadar Libya tarihinde, hükümeti oluşturma bağlamında herhangi bir genel seçim yapılmış değildir. Bu sebeple uluslararası toplumun yardımı son derece önemlidir. Söz konusu yardım özellikle seçimlerin organize edilmesi ve seçimlere gözetmenlik yapma bağlamında fonksiyonel olabilir. Birleşmiş Milletler Örgütü seçim yardımı konusunda en güvenilir ve en tecrübeli örgütlerin başında gelmektedir. Geçmişte çok sayıda iç savaş yaşayan ülkeye bu noktada teknik destek sağlamıştır. Hatta Soğuk Savaş sonrası dönemde Birleşmiş Milletler barış güçleri dahi çoğu kez seçimlerde bizzat görev almışlardır.⁶ Ulusal Geçiş Konseyi'nden bir talep gelmesi halinde aynı yardım Libya için de

⁶ Muzaffer Ercan Yılmaz, "UN Peacekeeping in the Post-Cold War Era," *International Journal on World Peace*, Cilt 22, Sayı 2, 2005, s. 18.

yapılabilir. Birleşmiş Milletler'in dışında güvenilir uluslararası sivil toplum kuruluşları da (NGOs), seçimlerin sağlıklı bir biçimde yapılmasına gözetmenlik yapabilirler.

Ancak başlangıç itibariyle toplumsal barış ve demokrasi bağlamında seçimlerden mutlak olumlu sonuçlar beklemek gerçekçi bir beklenti olmayabilir. Aksine, tarihsel deneyimlerimiz genel seçimi ilk tecrübe eden ülkelerde genellikle durumun daha da kötüye gittiği, toplumun kamplaştığı ve bundan kaynaklanan yeni bir kaos ortamına sürüklendiği yönündedir. Hele Libya gibi bir ülkede kabile bağlarının ne denli güçlü olduğu ve demokrasinin ayrılmaz unsurlarından olan siyasal partilerin henüz oluşmadığı gerçeği göz önüne alırsa, bu kaygı daha açık bir biçimde ortaya çıkar.

Bununla birlikte bir başlangıç yapılması da şarttır. Yoksa arzu edilen, uğrunda mücadele verilen değişim gerçekleşemez. Yine tarihsel deneyimlerimiz ve kimi araştırmalar,⁷ demokrasiye geçişin ilk birkaç yılı sancılı olsa da, sonradan taşların yerine oturduğu yönündedir. Bugün en demokratik olarak gösterilen Avrupa ve Kuzey Amerika'da dahi bir siyasal sistem olarak demokrasi hemen oluşmamış, türlü mücadeleler ve sancılı süreçlerin ardından kök salmaya başlamıştır. O yüzden Libya'da da bu adım atılmalı, ortaya çıkabilecek sorunlar demokrasinin kendisiyle değil, en fazla geçiş sürecinin sancılılarıyla ilişkilendirilmelidir.

IV. Bir Anayasanın Yapılması

Demokratikleşme yönünde siyasal ve sosyal dönüşümün çok önemli bir adımı da, bir anayasa yapmaktan geçmektedir. Anayasalar bir ülkedeki hukuk düzenine yön veren temel metinlerdir ve bu nedenle hukuk devletinin de temel taşlarıdır. Anayasaların alacağı şekil, toplumu şekillendirmek açısından çok önemlidir. Hele Libya gibi gelişmekte olan bir ülkede yerel gelişim dinamikleri sınırlı olduğundan, pek çok adım ancak tepeden inme bir kanalla atılabilir ve bunun da en önemli aracı bir anayasadır. Dolayısıyla Kaddafi yönetiminin devrilmesinin ardından Libya demokratik dönüşüm bağlamında tarihi bir fırsat yakalamıştır. Aynı zamanda bir anayasa, halk nezdinde eskinin silinmesi ve siyasette yeni bir sayfa açılması anlamına da gelecektir.

Yeni bir anayasa yapılması sürecinde iki nokta özellikle önem arz etmektedir. Bunlar, kurucu meclisin kompozisyonu ve bizzat anayasanın içeriğidir.

Öncelikle anayasayı hazırlayıp kabul edecek olan kurucu meclisin mutlaka toplumun farklı kesimleri ve değişik görüşleri içerecek bir biçimde oluşturulması gerekir. Bu gereklilik, hazırlanacak olan anayasanın toplum tarafından

⁷ Örnek olarak bkz. Ted R. Gurr and John Davies, "Dynamics and Management of Ethnopolitical Conflicts," John Davies and Edy Kaufman (Ed.), *Second Track/Citizen's Diplomacy: Concepts and Techniques for Conflict*, Lanham, MD, Rowman & Littlefield, 2002, s. 33.

benimsenmesi açısından çok önemlidir.⁸ Libya söz konusu olduğunda, Libya toplumunun temel dokusunu oluşturan kabilelerin, Berberilerin, Müslüman Kardeşler Örgütü'nün liberal kanadının ve genel olarak eski sistemde kendilerine siyasal yer edinme konusunda sıkıntı çeken kesimlerin temsilcilerinin kurucu meclis bünyesine dâhil edilmeleri şarttır. Kısacası kurucu meclis dominant bir grubun ya da güçlünün temsilcisi konumunda olmamalı, bu şekilde bir yapılanmadan kesinlikle kaçınılmalıdır.

Anayasanın içeriğine gelince, yeni anayasanın liberal bir anayasa ile düzenleyici ya da kazuistik bir anayasa olmasında siyasal ve toplumsal dönüşüm adına büyük yarar vardır. Liberal anayasadan kasıt, yeni anayasa ister parlamenter, isterse başkanlık ya da yarı başkanlık sistemi öngörsün, her halde işleyen bir çok-partili siyasal sistem, siyasal partiler arasında gerçek bir rekabet, periyodik temelde yapılan özgür ve genel seçimler, ifade serbestisi, hukukun üstünlüğü, yargı bağımsızlığı, basın ve muhalefet özgürlüğü gibi demokrasinin temel esaslarına dayanmalıdır.⁹ Ayrıca temel hak ve özgürlükler ayrıntılı bir biçimde düzenlenmeli ve ihlal girişimlerine karşı etkin güvence mekanizmaları geliştirilmelidir. Bunların yanı sıra, devletin yönetim şeklini din, sınıf ya da zümre temeline dayandırabilecek yapılanmaların da önü kapatılmalıdır. Eğer başarılabilirse, bu tür anayasa ile Libya toplumu demokrasiye doğru evrilme şansı yakalayabilir.

Böyle bir dönüşümü sağlayacak anayasanın da çerçeve, yani sadece temel ilkelerden bahseden kısa bir anayasa olmaması gerekir. Çerçeve anayasalar zaten düzenli bir işleyişe sahip gelişmiş toplumlarda fonksiyonel olabilirken, Libya gibi dönüşüm yaşayan bir ülkede, en azından kısa vadede, doğabilecek çok sayıda sorunu yasal açıdan önleyebilmek adına anayasanın uzun ve ayrıntılı olmasında yarar vardır. Demokrasiye geçiş ivme kazandıkça, anayasa da zaman içerisinde sadeleştirilebilir.

V. Ekonomik ve Sosyal Yapılanma

Nihayet Libya'da barışı inşa ve demokratik dönüşüm çabalarının ekonomik ve toplumsal cepheden de desteklenmesi gerekir. Aksi halde dönüşüm, sınırlı ölçekteki bir elit kitle düzeyinde tıkanabilir.

Genel olarak halk ayaklanmalarına sahne olan ülkelerde ekonomi kaçınılmaz bir biçimde darbe alır. Her ne kadar Libya'daki halk ayaklanması uzun süreli olmamış ise de, özellikle yağma girişimleri iç ve dış yatırımları azaltmış, üretim bazı sektörlerde durma noktasına gelmiş ve temel gıda maddeleri fiyatları bariz bir biçimde yükselmiştir. Öte yandan ülkenin çok

⁸ Muzaffer Ercan Yılmaz, "Peace Building in War-Torn Societies," *Peace Review*, Cilt 21, Sayı 2, 2009, s. 242.

⁹ Bkz. Hanna Lerner, *Making Constitutions in Deeply Divided Societies*, Cambridge and New York, Cambridge University Press, 2011.

önemli bir gelir kaynağını oluşturan petrol ve doğalgaz üretimi de istikrarsız ortamdan negatif yönde etkilenmiştir.

Libya zaten ekonomisi güçlü, refah düzeyi çok yüksek olan bir ülke değildir. Ayaklanma öncesi kişi başına düşen milli gelir en fazla 5.000 dolar civarında idi. Kaddafi, Mısır'ın efsanevi lideri Cemal Abdül Nasır'ı örnek alarak Libya'da sosyalist bir yönetim kurmaya çalışmıştı. Bu bağlamda sosyal adalet anlayışla hareket etmiş ve petrol, doğalgaz gibi ülkenin temel üretim unsurlarını devletleştirmişti. Fakat dış politika alanında izlediği radikal politikalar ve giderek belirginleşen Batı karşıtlığı, Libya'ya yönelik bazı yaptırımları beraberinde getirmişti. Bunlar, spesifik olarak, 1988'de ABD'nin, 1992'de Birleşmiş Milletler ve 1994'te de Avrupa Birliği'nin Libya'ya koyduğu ambargolardı. Söz konusu ambargoların 2003 yılına kadar Libya ekonomisine maliyeti toplamda 20 milyar doları bulmuştu. Ambargoların etkisiyle Kaddafi'nin refah politikaları da amacına ulaşamamıştı. Her ne kadar 2003 yılında ambargoların kalkmasıyla birlikte petrol gelirleri artırmışsa da, ülkedeki işsizlik oranı %30, enflasyon ise % 50 civarında seyretmekteydi.¹⁰ Öte yandan, Uluslararası Yolsuzluk Algılama Endeksi'nin 2009 raporunda Libya, 180 ülke içerisinde 130. sırada yer almıştır. Ekonomide aşiret bağlarının çok belirleyici olması ve bu çerçevede Kaddafi aşiretinin karar alma mekanizmasında başat bir rol oynaması, halk arasında ciddi bir rahatsızlık kaynağıydı. Bu yüzden Libya'da yönetim karşıtı ayaklanmanın bir boyutunu da yaygın yoksulluk ve gelir dağılımındaki adaletsizlik oluşturmaktaydı. Bugün geldiğimiz noktada ise çatışmaların etkisiyle ekonomi daha da kötüye gitmektedir.

Ekonomik sıkıntı, dolayısıyla temel insan ihtiyaçlarının tatmin edilememesi ile isyan eğilimi arasında pozitif bir ilişki olduğu pek çok bilimsel araştırmayla kanıtlanmış bir gerçektir.¹¹ Refah düzeyi arttıkça insanların sisteme adapte olmaları kolaylaşmakta, bu yüzden isyan eğilimi azalmakta, tersi durumda ise isyan eğilimi artmaktadır.¹² Dolayısıyla Libya'nın ekonomik yönden desteklenmesi, gelecek çatışmaların önlenmesi ve ülkenin istikrara kavuşması adına son derece önemlidir. Libya'nın mevcut durumda kendi ekonomik yarasını kendisinin sarma kapasitesi sınırlı olduğundan, uluslararası toplumun (ulus-devletler ve uluslararası örgütlerin) bu ülkeye kredi, teknik destek, hibe ve borç sağlama bağlamında yardımcı olması gerekir. Bu, hem medeni dayanışmanın bir gereği, hem de karşılıklı bağım-

¹⁰ *Politik Akademi*, "Tarihsel Süreçte Libya ve Bugünkü İsyanlar", Erişim Tarihi: 01 Mart 2012, <http://www.politikakademi.org>

¹¹ Bkz. John Burton, *Conflict: Human Needs Theory*, New York, St. Martin's Press, 1990; John Burton, *Violence Explained*, Manchester and New York, Manchester University Press, 1997.

¹² Bkz. Donald L Horowitz, *Ethnic Groups in Conflict*, Berkeley, CA, University of California Press, 2000.

lılık faktöründen ötürü Libya'daki istikrarsızlığın bölgesel ya da uluslararası bir istikrarsızlığı tetikleyebilme riskinden kaçınmak içindir.

Barış adına sosyal açıdan da Libya'nın bazı noktalarda yeniden yapılanmaya, ya da yapılandırılmaya, ihtiyacı vardır. Ülkedeki şiddet kültürü azaltılmalı ve terörü destekleyen illegal yapılanmaların önü kesilmelidir. Bu sorunların bir kısmı aslında rejim ve siyasal sistemle bağlantılıdır. Libya'da yıllarca hâkim olan otoriter yönetim anlayışı ve rejimin değişime kapalı olması, şiddetin toplumsal bir boyut kazanmasına ve kültüre nüfuz etmesine yol açmıştır. Alternatif siyaset çıkış odağı bulamadığı için, ayaklanma ve yönetimle çatışma köklü değişimin tek aracı olmuştur. Aynı altyapı, aşırı ideolojileri ve terörü de desteklemiştir. Dolayısıyla Libya demokrasiye doğru evrilmeyi başarabilirse, bahsi geçen sorunların bir kısmı zaman içerisinde kendiliğinden ortadan kalkacaktır.

Ancak süreci hızlandırmak adına bazı adımlar da atılabilir. Örneğin resmi eğitimi revize ederek genç kuşakların daha barışçıl bir mantaliteyle yetişmeleri sağlanabilir. Daha 1960'lı yıllarda yapılan deneysel çalışmalar dahi, şiddetin sosyal çevreden öğrenilen bir realite olduğunu ortaya koymaktadır.¹³ Dolayısıyla şiddet öğreniliyorsa, barış ve sosyal uyum da öğrenilebilir. Bunun için eğitimin modernize edilmesi, bilimsel bilgi temelinde kritik düşüncüyü, farklılıklara karşı toleransı ve genel olarak hoşgörüyü teşvik edecek bir biçimde dizayn edilmesi gerekir. Yine eğitim sürecinin fiziksel ve psikolojik şiddetten arındırılması, ayrıca tarihin kalıcı düşmanlıklara yer vermeyecek biçimde, objektiflik olarak öğretilmesi gerekir.¹⁴ Eğer bunlar yapılabilirse, eğitimsel revizyonun Libya'daki genç kuşaklar üzerindeki etkisi yakın gelecekte kaçınılmaz bir biçimde görülecektir.

Bunun dışında birbirlerini rakip, hatta düşman olarak algılayan farklı kabileler veya gruplar arasındaki buzlar eritilip ortak bağlar geliştirilmeye çalışılabilir. Bu çerçevede, örneğin, "toplumlar arası diplomasi" yönteminin yararlanılabilir. Toplumlar arası diplomasi (*second-track diplomacy*), Joseph V. Montville tarafından uyuşmazlık çözümü literatürüne kazandırılan bir kavramdır.⁶ Söz konusu kavram, birbirlerini hasım olarak gören gruplar arasında, üçüncü partiler önderliğinde ve periyodik temelde problem çözüm toplantıları (*problem-solving workshops*) düzenlenmesine işaret etmektedir. Geçmiş deneyimler, söz konusu toplantıların genellikle hasım grupların birbirlerini yakından tanımaları, birbirlerinin "insan" yüzünü keşfetmeleri ve barış içinde bir arada ortak bir yaşam için neler yapabilecekle-

¹³ Bkz. Albert Bandura, *Aggression: A Social Learning Analysis*, Englewood Cliffs, NJ, Prentice Hall, 1973.

¹⁴ Bkz. Claire McGlynn, *Peace Education in Conflict and Post-Conflict Societies: Comparative Perspectives*, New York: Palgrave Macmillan, 2009; Laura L. Finley, *Building A Peaceful Society: Creative Integration of Peace Education*, Charlotte, NC, Information Age Pub., 2011.

rini tartışmaları bağlamında fonksiyonel olduğunu ortaya koymaktadır.¹⁵ Bu alan yerel ve uluslararası sivil toplum kuruluşlarının geniş faaliyet gösterebilecekleri bir alandır. Özellikle uluslararası alanda toplumlar arası diplomasi üzerine uzmanlaşmış ve barış kaygılarının ötesinde kar amacı gütmeyen çok sayıda sivil toplum kuruluşu bulunmaktadır.¹⁶ Libya otoriteleri izin verdiği sürece bunlar Libya’da toplumsal bağların güçlenmesine katkı sağlayabilirler.

Toplumsal bağların güçlenmesi noktasında atılabilecek bir adım da, rakip kabile ve grupları ortak amaçlar çerçevesinde bir araya getirmektir. Karşılıklı bağımlılık ilişkisinin gruplar arası çatışma riskini azaltıp barışı pekiştirdiği gerçeği daha 1950’li yıllarda Türk kökenli Amerikalı bilim insanı Muzaffer Şerif’in deneysel çalışmalarıyla ortaya konmuştur.¹⁷ Çünkü her şeyden önce ortak bir amaca ulaşma doğrultusunda hareket eden taraflar birbirlerini daha yakından tanıma olanağına kavuşmakta ve ortak amaç için ortaya konan çok yönlü emek, katılımcıları psikolojik düzeyde birbirlerine yakınlaştırmaktadır. Dahası, taraflar ortak kazancın getirilerini tattıkça, düşmanlığın rasyonel olmadığını düşünme eğilimine girmekte ve bu çerçevede “geleceğe bakma” anlayışı ilişkilere egemen olmaya başlamaktadır. Ayrıca aynı amaç için, aynı grup içerisinde çalışmak, sosyal kimliğin bu grup temelinde, daha geniş bir düzeyde yeniden tanımlanması sonucunu doğurmakta, dolayısıyla karşı tarafa yönelik negatif hisler barındıran alt etnik kimlik erozyona uğramaktadır.¹⁸ Rakip gruplar genellikle zayıf görünme ya da “yüz kaybetme” endişesi taşıdıklarından, bu bağlamda yine Libya içinden ve dışından güvenilir üçüncü partiler süreci başlatma konusunda fonksiyonel olabilirler.

Nihayet barışın tesisi ve toplumsal dönüşüm sürecinde yerel medyaya da önemli bir görev düşmektedir. Bilindiği üzere medya, kamuoyunu yönlendiren en güçlü araçlar arasında yer almaktadır. Bu nedenle toplumsal sorunlar üzerine medyanın tutumu, toplumun önemli bir kesiminin bakış açısını derinden etkileyebilmektedir.¹⁹ Libya’da da demokratik bir dönüşüm yaşanacaksa, medyanın bu yönde desteği şarttır. Şiddeti teşvikten kaçınan, doğru ve tarafsız bilgi veren, aile veya kabile bağlarına bakmaksızın haksızlıkların üzerine gidebilen ve genel olarak toplumsal uzlaşmayı pekiştiren bir

¹⁵ Bkz. John Davies and Eddy Kaufman, *Second Track/Citizen’s Diplomacy: Concepts and Techniques for Conflict*, Lanham, MD, Rowman & Littlefield, 2002; Muzaffer Ercan Yılmaz, “Interactive Problem Solving in Intercommunal Conflicts,” *Peace Review*, Cilt 17, Sayı 4, 2005.

¹⁶ Bkz. Muzaffer Ercan Yılmaz, “Non-governmental Organizations and Peacemaking,” *Yakın Doğu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 1, Sayı 2, 2008.

¹⁷ Bkz. Muzaffer Sherif, *Groups in Harmony and Tension*, New York, Harper, 1953; Muzaffer Sherif, *Group Conflict and Cooperation*, London, Routledge, 1967.

¹⁸ Dean G. Pruitt, Sung H. Kim and Jeffrey Z. Rubin, *Social Conflict: Escalation, Stalemate, and Settlement*, New York, McGraw-Hill, 2004, s. 136-137.

¹⁹ Muzaffer Ercan Yılmaz, *Uyuşmazlık Analizi ve Çözümü*, Ankara, Nobel, 2006, s. 175-180.

yerel medyanın Libya toplumunun demokratikleşme sürecinde önemli bir rol oynayacağı kuşkusuzdur.

Sonuç

Güçlü kabile bağlarına rağmen, baskıcı siyasetle özdeşleşmiş Kaddafi yönetimine karşı birleşen ve onu devirmeyi başaran Libya halkı, devrim sonrası demokratik dönüşüm için tarihi bir fırsat yakalamıştır. Bu fırsat iyi değerlendirilebilirse, hem Libyalılar, hem de onları örnek alacak diğer Arap toplumları çağın gerektirdiği değişimleri sancısız ya da en az sancılı bir biçimde yakalayabilir, liberal demokrasiye doğru evrilebilirler.

Yukarıda, tarihsel deneyimler ışığında, beş aşamada demokratik bir dönüşümün basamak taşlarına vurgu yapılmıştır. Bu basamaklar nihai liste teşkil etmemekle birlikte, Libya toplumunun geçirmesi gereken asgari bir sürece işaret etmektedir. Bu süreçte asıl görev Libya halkına ve geçici yönetime düşmekle birlikte, uluslararası toplumun da onlara değişik açılardan yardımcı olması gerekir. Çünkü nihayetinde demokrasi yönündeki dönüşüm, çok yönlü çaba gerektiren zorlu bir süreçtir ve ulusların birbirlerine yardımcı olmaları hem medeni dayanışmanın, hem de karşılıklı bağımlılık faktöründen ötürü uluslararası güvenliğin bir gereğidir.

Libya'nın siyasal dönüşüm sürecinde elbette bazı direnç odakları da olacaktır. Örneğin eski rejimde ayrıcalıklı konumda bulunan kabileler, Müslüman Kardeşler bünyesinde veya dışında yer alan ve bir din devleti arzulaayan kimi radikal gruplar, konumlarını kaydeden eski asker, polis ve bürokratlar, büyük bir olasılıkla Libya'nın demokrasi yönündeki siyasal dönüşüm çabalarını sabote edecekler, beklentilerinin dışında kalan böyle bir dönüşümü arzu etmeyeceklerdir. Libya otoriteleri ve onları destekleyen uluslararası toplum aktörleri bu grupların tuzağına düşmemeli, gerekirse güç kullanarak bunları baskılamalıdır. Eğer söz konusu gruplar kontrol altında tutulamaz ve çoğunluğu yönlendirebilecek bir konuma gelirlirse, Libya ender yakaladığı demokratik dönüşüm şansını daha uzun bir süre kaybedebilir.

Kaynakça

Ayhan, Veysel, "Libya İç Savaşı: Kabileler Arası İktidar Mücadelesi," *Ortadoğu Analiz*, Cilt 3, Sayı 27, 2011.

Bandura, Albert, *Aggression: A Social Learning Analysis*, Englewood Cliffs, NJ, Prencite Hall, 1973.

Burton, John, *Conflict: Human Needs Theory*, New York, St. Martin's Press, 1990.

_____. *Violence Explained*, Manchester and New York, Manchester University Press, 1997.

- Christie, Kenneth, *The South African Truth Commission*, Basingstoke, Macmillan, 2000.
- Davies, John and Kaufman, Eddy, *Second Track/Citizen's Diplomacy: Concepts and Techniques for Conflict*, Lanham, MD, Rowman & Littlefield, 2002.
- Falk, Richard, "Libya After Qaddafi," *Nation*, Cilt 293, Sayı 20, 2011.
- Finley, Laura L., *Building A Peaceful Society: Creative Integration of Peace Education*, Charlotte, NC, Information Age Pub., 2011.
- Gurr, Ted R. and Davies, John, "Dynamics and Management of Ethnopolitical Conflicts," John Davies and Edy Kaufman (Ed.), *Second Track/Citizen's Diplomacy: Concepts and Techniques for Conflict*, Lanham, MD, Rowman & Littlefield, 2002.
- Horowitz, Donald L., *Ethnic Groups in Conflict*, Berkeley, CA, University of California Press, 2000.
- Lerner, Hanna, *Making Constitutions in Deeply Divided Societies*, Cambridge and New York, Cambridge University Press, 2011.
- McGlynn, Claire, *Peace Education in Conflict and Post-Conflict Societies: Comparative Perspectives*, New York, Palgrave Macmillan, 2009.
- Montville, Joseph V., "The Arrow and the Olive Branch: A Case for Track Two Diplomacy," Vamik D. Volkan (Ed.), *The Psychodynamics of International Relationships*, London, Lexington Books, 1990.
- Park, David, *The Truth Commissioner*, London, Bloomsbury Pub., 2008.
- Politik Akademi*, "Tarihsel Süreçte Libya ve Bugünkü İsyenlar", Erişim Tarihi: 01 Mart 2012, <http://www.politikakademi.org>, Erişim Tarihi: 01 Mart 2012.
- Pruitt, Dean G., Kim, Sung H. and Rubin, Jeffrey Z., *Social Conflict: Escalation, Stalemate, and Settlement*, New York, McGraw-Hill, 2004.
- Shea, Dorothy C., *The South African Truth Commission: The Politics of Reconciliation*, Washington, D.C., United States Institute of Peace Press, 2000.
- Sherif, Muzaffer, *Groups in Harmony and Tension*, New York, Harper, 1953.
- _____. *Group Conflict and Cooperation*, London, Routledge, 1967.
- Wiebelhaus-Brahm, Eric, *Truth Commissions and Transitional Societies: The Impact on Human Rights and Democracy*, London and New York, Routledge, 2010.
- Yılmaz, Muzaffer Ercan, "Interactive Problem Solving in Intercommunal Conflicts," *Peace Review*, Cilt 17, Sayı 4, 2005.
- _____. "UN Peacekeeping in the Post-Cold War Era," *International Journal on World Peace*, Cilt 22, Sayı 2, 2005.
- _____. *Uyuşmazlık Analizi ve Çözümü*, Ankara, Nobel, 2006.
- _____. *Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Etnik Çatışmalar*, Ankara, Nobel, 2007.
- _____. "Non-governmental Organizations and Peacemaking," *Yakın Doğu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 1, Sayı 2, 2008.
- _____. "Peace Building in War-Torn Societies," *Peace Review*, Cilt 21, Sayı 2, 2009.